

VAVILOV ÉS A MAGYAR TUDOMÁNY

Nem vagyok genetikus, botanikus s az agrártudományok művelője sem. A néprajz, a kulturális ökológia területe felől közeledem a növény és az ember kapcsolatának, a növénytermesztés kezdeteinek s a termesztett növények eredetének gazdag problémái felé.¹ Ilyen irányú kutatásaim során természetes, hogy Vavilov Ny. I. módszerét, a termesztett növények kultúrközpontjaira (génközpontjaira) vonatkozó megállapításait is figyelembe kellett vennem. Most, amikor a Magyar Tudomány (1988. 3. sz.) és az Élet és Tudomány (1988. 14—17. sz.) tartalmaz megemlékezéseket közöl Vavilovról, szeretném elmondani, hogy a kiemelkedő tudósunk magyar kapcsolatai is voltak, s a magyar kultúrbotanika számtalanszor és részletesen is foglalkozott eredményeivel.

Vavilov nevét először Teleki Páltól hallottam, aki az 1930-as évek elején a Közgazdaságtudományi Egyetemen előadásaiiban rendszeresen foglalkozott Vavilov génközpontelméletével, s Vavilov személyiségéről is részletesen beszélt az egyetemi oktatás terén szokatlanul hangzó „Legfelsőbb fokú földrajzi szemináriumában”, amelyen — indexem szerint is — az 1933/34. és az 1934/35. tanévekben vettem részt. Ezt a szemináriumot Teleki Pál külön engedélyével lehetett felvenni olyan hallgatóknak, akik tanúbizonyosságot tettek a földrajz vagy más azzal kapcsolatos tudományok terén való jártasságukról, — lehetett az akár geológia, akár néprajz. Telekinek 1936-ban jelent meg Koch Ferenc és Kádár László közreműködésével készült *A gazdasági élet földrajzi alapjai* (I—II. k.) c. egyetemi tankönyve, amelyben Vavilov kutatásaira, a búzafajták és más kultúrnövények termesztési centrumaira is kitér. Az órákon térképen mutatta be Vavilov géncentrumait s „Vavilov” vizsgakérdés is volt. Teleki említett munkájában mesterien foglalja össze Vavilov elméletének lényegét, amikor azt írja, hogy Vavilov a kultúrnövények eredetét oda helyezi, ahol azok „variabilitása, fajtaképző életereje legnagyobb és ahonnan származó növényegyedek tulajdonságainak keresztezéseknél legnagyobb a dominanciája” (188. l.). Teleki ismereteit Vavilov *Studies on the Origin of Cultivated Plants* (1926) c. munkájából merítette s megjegyzi, hogy Vavilov „részletesebben oroszul” írt a kérdéstről.²

¹ Mensch und Pflanzenwelt. Volkskunst 11. k. München 1988. 5—9.: Observation on the Beginning of Plant Cultivation. Tools and Tillage. 5. k. Copenhagen, 1986. 157—159.; Heilpflanzen in einem ungarischen Dorf der Karpaten-Ukraine. Curare, 1984. 2. sz. 257—262.; Fish Poisoning in the Carpathian Area and in the Balkan Peninsula. In: The Fishing Culture of the World. Studies in Ethnology, Cultural Ecology and Folklore. Vol. 1. Budapest, 1984. 181—222.; Cultural Ecology of Old Cultivated Plants in the Carpathian Area. Ethnologia Europaea, XIII. 2. Münster, 1983. 144—179.; Gathering of Wild Plants among the Hungarian People. Acta Ethnographica. 26. k. 1977. 1—24.; A növénytermesztés kezdetei az észak-amerikai indiánoknál. Műveltség és Hagyomány 10. 1968.

² Vavilovnak ez a tanulmánya oroszul a Trudü po Prikl. Botanike 16. kötetében 1926-ban jelent meg bő angol kivonattal s az irodalomban általában erre hivatkoznak.

Teleki Pál személyesen is ismerte Vavilovot, leveleztek egymással. Ismeretségük 1913-ra nyúlik vissza. Berlinben ismerkedtek meg. Teleki erről többször beszélt. Hangsúlyozta Vavilov lenyűgöző egyéniségét, széles körű nyelvtudását és tájékozottságát. Ennek a közeli kapcsolatnak a bizonyítéka, hogy Vavilov Afganisztán mezőgazdaságáról Bukiniő D. D.-vel együtt írt könyvét, amely Leningrádban 1929-ben jelent meg *Zemledel' českiej Afganistan (Agricultural Afghanistan)* címmel, ezzel a dedikációval küldte meg Teleki Pálnak: Comte Paul Teleki with the compliments of N. Vavilov. Az angol nyelvű dedikációban a 'gróf' szót Vavilov franciául írta. Teleki megajándékozott a rendkívül ritka könyvvel, s a szovjet kutatók is csodálkozással látták nálam. A több mint 600 oldalas monográfia ismertetése hosszadalmas lenne. Röviden említhetem meg, hogy a könyvből megismerhetjük Afganisztán fizikai földrajzát és mezőgazdasági tájait, hidrológiai, geobotanikai viszonyait, a földművelő lakosság etnikai összetételét, a régi Afganisztán történetét. Részletelesen szólnak a szerzők a föld megmunkálásáról, a szemnyerés módjáról, a len- és kender feldolgozásáról, az öntözéses gazdálkodásról. Ismertetik az afganisztáni ekék fejlődéstörténetét, a termesztett növények sokaságát, elterjedését s mindezek genetikai problémáit. A növények alkalmazkodásának ragyogó példáit mutatja be Vavilov akkor, amikor a 3400 méter magasságig termelt árpa specierekről, a 3300 méterig terjedő búzavetésekről ír. Kafirisztán izolált, szegény hegyi övezeteiben s a szomszédos Pakisztánban sokféle kultúr-növény bámulatra méltó variációs maradtak fenn, amelyek az óvilág legjelentősebb haszonnövényeinek az ősei (pl. egyes búzaféléknek). Nyomatékkal hangsúlyozza Vavilov, hogy Afganisztán egyik ősi, elsődleges centruma a földművelésnek. Ugyanakkor az egyes növények hasznosításának minden részletére kitér (pl. őrlési és sütési próbákat végeztek az afganisztáni búzafajtákkal). Nagy teret szentel a hüvelyeseknek, a takarmány- és olaj-növényeknek, a gyapot-, a dinnye-, a tökfajtáknak, a zöldségféléknek, a szőlőnek és gyümölcsfáknak. Közli az egyes növények néprajzi elnevezéseit. A kis botanikai szótár eddig elkerülte a nyelvészek figyelmét, éppenúgy, mint az ekék típusai, a cséplés módozatai az etnográfusokét. A lenyűgözően gazdag monográfia 1924-ben szervezett expedíció eredménye, amelyen Bukiniő D. D.-on kívül részt vett Lebedev V. N. agronómus is.

Vavilovnak magyarul is megjelent egy tanulmánya *A termesztett növények eredete* címmel (Természettudományi Közöny 1934). Eddig nem tudtam megállapítani, hogy eredeti tanulmányról van-e szó, vagy egy korábbi fordítását publikálták nagymúltú folyóiratunkban. A tanulmány eredetijébe többé-kevésbé belejavíthatnak, mert a második sorban Szentpétervár olvasható. A szerző bizonyosan Leningrádot írt. Ebben a tanulmányban is olvasható Vavilovnak az a korábbi megállapítása — amit a későbbi kutatások igazolnak,³ hogy a termesztett növények „elsődleges keletkezési központjai egybeesnek a régészet által megállapított kezdetleges mezőgazdasági civilizációk helyeivel. Ez egészen természetes, mert a kezdetleges civilizációnak a vadon termő hasznos fajok és az ezekből származó termesztett növények voltak anyagi alapjai” (424. l.).

Nem tudom, hogy a tanulmány megjelentetését ki inspirálta. Aligha Teleki Pál, akinek nem voltak kapcsolatai sem a folyóirattal, sem a Kir. Magyar Természettudományi Társulattal. Teleki inkább a Földrajzi Közlemények felé irányította volna a tanulmányt. Valószínűleg Rapaics Raymund figyelmének köszönhető, hogy Vavilovnak ez az írása nálunk megjelenhetett. Rapaics R. könyveiben, tanulmányaiban többször hivatkozik Vavilov kutatásaira, ismerteti módszerét, eredményeit. A Vavilov-tanulmánnyal egy időben (1934) látott napvilágot — részben ugyanazokkal a képekkel — Rapaicsnak *A kenyér és a táplálékot szolgáltató növényeink története* c. munkája, amelyben szó van a génközpontokról,

³ Lásd a *Charles E. Reed* szerkesztésében megjelent *Origins of Agriculture* c. kötet (Chicago — The Hague — Paris 1977), különböző tanulmányait. A kérdésnek szinte áttekinthetetlen az irodalma.

a termesztett növények változásának feltételeiről, a vavilovi elméletekről. Rapaics R. bő teret szentel Vavilovnak *Termesztett növényeink eredete* (Budapest 1943. Kincsesvár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára. 89. sz.) c. pompás összefoglalásában is.

1940-ben, amikor Vavilovot bukovinai kutatóútja során a román határ közelében letartóztatják, jelent meg Rapaics R. könyve, *A magyar gyümölcs*. A gyümölcstermesztés kezdeteiről írva többször hivatkozik Vavilov elméletére, amely szerint a gyümölcsfák őseinek az erdőirtók által megkímélt vad gyümölcsfák tekinthetők. Ezek természetes hibridizációjának nincs akadálya. Az ilyen hagyasfák — fűzöm hozzá a fentiekhez — a magyar népnyelvben *kocafa* (Kiskunság) néven ismertek. A fák az irtás révén jobb körülmények közé kerülnek (a nap jobban éri őket, nincsenek kitéve más fák elnyomásának, az alattuk meghúzódó állatok révén trágyát kap a föld) s így termésük élvezhetőbb lesz, a madarak és az ember által széthordott termésből nemesedő esemeték fejlődnek. A hagyasfákhoz jogszokások, legendák fűződnek (pl. a moldvai magyaroknál gyakran említik Szent László fáját). Az ilyen fák fontos határjelzők, amelyek okleveleinkben is feltűnnek. A székely falutörvények a XVII—XIX. században meg is határozták, hogy a faluközösség tagjai mikor kezdhetik a vadalma, vadkörte gyűjtését.⁴ Vavilov a kaukázusi, turkesztáni, hindukusi, Kurszk környéki hagyasfákról részletesen ír *Wild Progenitors of the Fruit Trees of Turkestan and the Caucasus and the Problem of the Origin of Fruit Trees* c. tanulmányában.⁵ Valószínűnek tartom, hogy ez a tanulmány került el Rapaics R.-hoz.

1945 után Mándy György foglalkozott részletesebben Vavilov elméleteivel.⁶ Hosszú hallgatás után gyakran találkozunk Vavilov eredményeivel az Akadémiai Kiadó kitűnő kiadványában, a *Magyarország kultúrflórája* c. sorozat egyes kötetében.

Nem kívánok itt további részleteket említeni (pl. Czeizel Endre és mások munkásságát). Ezek néhányára Vavilov és az etnográfia c. tanulmányomban részletesen ki fogok térni. Nem hallgathatok azonban el egy tanulságos esetet. Vavilov módszerének, elméleteinek kitűnő követője és védelmezője Dubinyin Ny. P., akit Liszenkóék 1948-ban eltávolítottak a moszkvai genetikai intézet éléről. Később rehabilitálták, s a Szovjet Tudományos Akadémia tagjaként fontos tudományos szervező tevékenységet is végzett. Dubinyinnak *A genetika regénye* címmel egy nagyszerű könyve magyarul is megjelent. A könyv nemcsak a genetikáról, Vavilov törekvéseiről, Liszenko gyalázatos tevékenységéről szól, hanem a szerző beszél a tudósi magatartásról és tisztességről, a tudományos törekvések etikájáról. Beszámol arról, hogy a kutatómunka során milyen nagyszerű élményekben lehet részünk. Közelebb hozza Dubinyin az embert a természethez. Szól a természettudósnak az iradalomhoz, a művészetekhez való vonzalmáról. A könyvről többször beszélgettem tanítványaimmal. Bevittem a szemináriumi órákra és részleteket olvastam fel belőle. Mindannyiunkra mély hatást tett a munka, s elhatároztuk — Vavilovra is emlékezve —, hogy mindezt megírom Dubinyinnak. Örömmel és érzéseinket néhány soros levélben közöltem Dubinyinnal. Postafordultával (1982. jan. 12. kelettel) megérkezett a válasz, amelyben közli mennyire örül, hogy az ifjúság figyelmét könyvére irányítottam, s ismerjék Vavilov munkáit, életét. Levélben azt is közli, hogy még nem látta munkája magyar fordítását. . . Az ilyen esetek is a tudomány történetének margójára kívánkoznak.

Gunda Béla

⁴ *Imreh I.*: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. 258—263.

⁵ Megjelent a Report and Proceedings. IX. International Horticultural Congress. London, 1930. c. kiadványban, 271—286.

⁶ *Hogyan jöttek létre kultúrnövényeink?* Budapest, 1971.